ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI
DR. GYÖRGY LAJOS

1940. AZ E. M. E. KIADÁSA 115. SZ.

GELEJI KATONA ISTVÁN
SZEMÉLYISÉGE LEVELEI ALAPJÁN

IRTA:

DR. NAGY GÉZA

Cluj (Kolozsvár)
Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. nyomása
1940.

Geleji Katona István személyisége levelei alapján.

A nagy literátor püspök személyisége évszázadok folyamán a legkülönbözőbb megítélésekben részesült. Érdekes, hogy az első magasztalója nagy ellenlábasa, Pázmány Péter volt, aki az ifjú Kemény János előtt nagy dicsérettel emlékezik meg róla.[1] Első ócsárlója pedig udvari paptársa, Medgyesi Pál, aki őt „maga kelletŏ, magát szentnek, fegyhetetlennek tartó" embernek mondja.[2] Egypár évtizeddel később már külföldi professzorok is nyilvánítják véleményüket felőle. Basirius, volt gyulafehérvári rektor, feljegyzéseiben úgy emlegeti, mint igen tekintélyes és tudós férfit.[3] Maresius Sámuel groningeni professzor ellenben, mint a puritánizmus barátja, kötelességéről megfeledkezett, tudatlan és tapasztalatlan püspöknek tekinti.[4] Csak természetes, hogy egy évszázad mulva Bod Péter úgy rajzolja, mint fáradhatatlan, nagylelkű, munkás püspököt, aki holta után mind sok időkig tartó szép munkáiban s mind sok jó cselekedeteiben áldott emlékezetet hagyott.[5] Ekkor valahogy eltűnik személyiségének varázsa a szellemi élet vezetői elől. A felvilágosodás és a szabadelvűség nem kedvez a konzervativ jellemű Geleji iránti érdeklődésnek, értékei megbecsülésének. A mult század közepén még híres egyházi kánonait is — Fáy András példájára — elavultaknak tartották. S mikor személyisége ismét visszanyeri fényét, akkor már elsősorban mint nyelvészt ünneplik. Toldy Ferenctől egészen napjainkig mindenik irodalomtörténész több-kevesebb megértéssel foglalkozik vele. Olyan tekintélyes tudósok, mint Imre Sándor és Jancsó Benedek, kiadós tanulmányokat írnak róla.[6] Az első kitűnő lelkésznek, egyházkormányzónak, kora legelső magyar protestáns tudósának nevezi őt, akinek jellemét csak türelmetlensége homályosítja el.

[1] *Önéletírása.* Kiadja Szalay László. Pest, 1856. 43. l.
[2] *Doce nos orare...* Bártfa, 1650. Aj. levél.
[3] Vir gravissimus, doctissimus. Történelmi Tár, 1889. 496. l.
[4] Sárospataki Füzetek, 1865. 631—32. l.
[5] *Smirnai Szent Polikárpus.* Nagyenyed, 1766. 90. l.
[6] *Geleji Katona István mint nyelvész.* (Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia nyelv- és széptud. oszt. köréből.) Pest, 1869. — Magyar Nyelvtudomány-történeti Tanulmányok. Budapest, 1881.

Jancsó Benedek pedig a XVII. század nyelvművelő munkálkodásának képviselőjét és valódi középpontját látja benne. Persze azért megcsípkedi ő is ezt az érdekes egyéniséget. Felemlíti sajátos, nagyzó modorát, önmagában való csalatkozhatatlan hitét, túlságosan óvatos lelkiismeretét. De e két kitűnő tanulmány alapján nyelvészeti munkálkodása mindinkább fokozódó elismerésben részesül. Kemény K. Kolumbán bencés tanár reáruházza Tótfalusi későbbi kitüntető címét: ő a mai helyesírás atyja, aki, ha nem volt is olyan lángeszű, mint Pázmány, de fáradhatatlan és önfeláldozó munkásság, célratörő erélyesség tekintetében méltán sorakozik melléje. Egyoldalú és türelmetlen felekezeti pártember, de a rend embere.[7]

Emlékezzünk meg röviden egyházi és irodalmi érdemeinek újabb összefoglalóiról is. Itt sajnálattal kell megállapítanunk, hogy Gelejiről egészen az elmult jubileumi évig nagyobb lélekzetű tudományos munka alig jelent meg. Az életrajzírók és méltatók még mindig Bod Péter és Imre Sándor adataiból táplálkoznak. 1901—1903-ig megjelenik egy vidéki ref. gimnázium értesítőjében Brassay Károly tanár érdemes tanulmánya *Geleji Katona István élete és munkája* címen.[8] De ez sem lát napvilágot különlenyomatban. Igy az említett gimnázium értesítőjében a nagyközönség számára nehezen hozzáférhető. Egyébként Gelejit kitűnő hittudósnak, ügyes nyelvésznek, de gyenge költőnek mondja, aki vakbuzgóságban, ridegségben és szeretetlenségben Kálvinnak hű tanítványa. Ez az ítélet lesz uralkodóvá szinte napjainkig. Ravasz László például azt írja róla: Nagyon világos fejű és fanatikus meggyőződésű ember. Erdélyi kálvinista Pázmány, aki gyűlöli az eretnekeket és gyakorolja a prozelita fogás mesterségét.[9] A mai irodalomtörténészek természetesen mégjobban kiszínezik ellenszenves vonásait. Pintér Jenő szerint teológiai tudása mély, de stílusán nincsen dicsérni való. Hangja a moccanást nem tűrő iskolamesteré. A prédikátorok prédikátorának, csalhatatlan egyházfejedelemnek, minden embertársa felett álló bírónak érzi magát.[10] Szerb Antal véleménye ez: Hatalmas szervező és kormányzó tehetség, rideg, dogmatikus ember, ki a század élettől idegen teológiai spekulációit űzi, végtelen című és végtelen terjedelmű műveket sző össze érvek és idézetek tízezreiből. Üres óráiban irgalmatlanul összetöri az unitáriusokat és a szombatosokat.[11] Ez a rajz úgy mutatja be Gelejit, mint egy lesbenálló pókot, aki könnyű gondolathálókat sző s közben kiszívja áldozatai vérét.

Nem csodálhatjuk, ha e sok egyoldalú megítéléssel szemben ma újra kezd visszatérni Geleji személyiségének régi tekintélye. Hiszen a

[7] *Geleji Katona István „Grammatikátskájának" birálatos ismertetése.* Győr, 1900. — A *Magyar Grammatikátska* is megjelenik jegyzetekkel, betűhív kiadásban Simonyi Zsigmond gondozásában. Budapest, 1906.

[8] *Hajdunánási ev. ref. főgimnázium értesitője,* 1901—1902. és 1902—03.

[9] *A magyar protestáns igehirdetés a XVII. században.* Theol. Szaklap. Budapest, 1913. 275. l.

[10] *A magyar irodalom történetének kézikönyve.* Budapest, 1921. I. 166. l.

[11] *Magyar irodalomtörténet.* Kolozsvár, 1934. I. 93. l.

nagy összeomlások után mindenki az integrálás, az építő alkotás jelszavainak hatása alatt áll. Az ilyszerű munkában pedig Gelejit nem szabad figyelmen kívül hagyni. Tavaszy Sándor 1926-ban már mély hódolattal ír róla: Korának nemzete fiai között a legalaposabb és legtanultabb, a legkészültebb és legmélyebb lelkű teológusa. Százada legnagyobb szabású egyházpolitikusa, a magyar társadalmi élet szigorú és komoly vezéregyénisége.[12] Végre mult év tavaszán megjelenik Debrecenben az első terjedelmes, tudományos munka *Geleji Katona István igehirdetése* címen Gál Lajos budapest-angyalföldi lelkésztől.[13] A mű, mint címe mutatja, a nagy püspök élete teljesítményének csak egy részét akarja feldolgozni, de azért nem tudja megállani, hogy ki ne térjen életrajzára és egyéb irányú tevékenységére is. Olyan sajátos kérdésekkel foglalkozik, mint Geleji bibliafordítása, szociális erkölcstana, csillagászata, nyelvészete, anekdotakincse, gyakorlati teológiája. Rengeteg részletkutatással és nagy szeretettel megírt munka, amely főképpen forrásutalásai következtében alapja lehet a későbbi, még mindig feldolgozásra váró nagy Geleji-életrajznak. A munka végeredménye a következő: Geleji élete és munkája a XVII. század magyar nemzeti élet viharaiban vezérlő prófétai személlyé fínomul. A legszebb jövőt munkálta mind vallásilag, mind nemzete érdekében. Alaptermészetében csendes, de Isten és az ő Krisztusa hűséges hősének bizonyult.

Ezzel le is zárhatjuk a Geleji felett tartott irodalmi törvényszék különböző szempontú és értékű megítéléseinek ismertetését. Nézzük most már, hogy ezeket miképpen lehet rendszerezni és helyesbíteni a tőle nyert autentikus nyilatkozatok alapján.

I.

Ha a személyiségen az értékcélok hatása következtében kifejlődő egyéniséget értjük, amely fokozatosan megszabadul a természeti mechanizmus béklyóiból, akkor ez tulajdonképpen sohasem befejezett tény. Eucken szerint felmérhetetlen feladat.[14] De másfelől minden személyiség kialakulásában szoktak döntő események lenni, melyek bizonyos időpontban azt elhatározóan irányítják. Sajnos, az a rövid latin nyelvű önéletrajz, mely a *Praeconium Evangelicum* II. kötetének előszavában megjelent,[15] erről nem tájékoztat minket. Ennek alapján inkább azt mondhatjuk, hogy Geleji személyiségének kifejlődése zavartalan és egyenletes. Az a rövid megrázó esemény, mely a zsenge gyermeket a tatárok által való elraboltatása s megszabadulása alkalmával éri, bizo-

[12] *Geleji Katona István személyisége.* Ref. Szemle. 1926. 4. l.

[13] Debrecen 1939. Teológiai Tanulmányok, 60. sz. Nagy lexikon-oktáv lapokkal, 1—226. l.

[14] *Lexikon der Pädagogik.* Willmann O.—Roloff E. Freiburg, 1921. III. 1154. l.

[15] Albae Juliae. MDCXL. Praefatio ad praecones veritatis. Vitae authoris brevis delineatio.

nyára Isten iránti mélységes hálát ébresztett benne, de ezután minden akadály nélkül halad az akkori keresztyén nevelés fokozatain végig. Ennek történelmi tényezői a kegyes és bölcs apa, az igen buzgó és Isten őszinte szolgálatában fáradhatatlan édesanya, aki férje halála után Isten színe előtt őt sok próbatétellel oktatja. Itthoni tanítói közül különösen kiemelkedik Sárospatakon a hitvitázó Siderius István és az állambölcsész Szepsi Kórócz György,[16] külföldi tanítói közül Heidelbergben a leghíresebb és legtudósabb teológusok, Pareus és Alting. A támogató szeretet itthon anyjának és két nagybátyjának állandó segítségében nyilvánul, külföldön pedig Bethlen Gábor bőkezűségében, aki őt unokaöccse, Istók, mellett ephorusként tartja. Érdekes, hogy kora ifjú deákjai közt versenytárs nélkül áll. Sárospatakon az ifjúság egyhangú szavazattal[17] választja meg szeniornak, beregszászi preceptor korában pedig a tiszáninneni zsinat habozás nélkül őt ajánlja a fejedelemnek külföldi ösztöndíjra. Később is, mikor fehérvári rektor, majd tábori és udvari lelkész lesz, tisztessége és becsülete a legelőkelőbbek előtt állandóan gyarapodik. Mindössze annyit jegyez meg, hogy a fejedelem melletti predikátori tiszt elfogadása alkalmával ékesszólási képessége még nem volt gyakorlott, de Isten az ő ifjúi próbálkozását (tyrocinium) Szentlelkének erejével, midőn a próféták és apostolok szájából beszélt, kegyelmesen tökéletességre vitte. Püspökké választása ellenvetés nélkül történik. Az 1633. június 6-án összegyűlt zsinati atyák Dési kolozsvári (?) lelkészt küldik utána egy küldöttség élén Fehérvárra és őt, aki távol van és vonakodik e díszes állást elfogadni, a fejedelemmel együtt valósággal rábeszélik a tisztség elvállalására.[18] Ez a tény mindennél ékesebben cáfol rá az ő sokszor hangoztatott nagyravágyására. Házasélete is éppilyen könnyen megoldódik. Egyik udvari paptársának, Milotai volt tiszántúli püspöknek, özvegyét, Szegedi Bátsi Katalint, veszi nőül, ezt a kegyes és tisztességes asszonyt, akitől nagy fájdalmára gyermeke nem születik. Három fejedelem alatt „tisztessége, becsülete és lelkiismerete sérelme nélkül" szolgál. Hozzátehetjük, hogy a legválságosabb időkben irányító szerepe van Erdély közéletében. Bethlen mellett a különböző hitvallású vezérek, katonák előtt tartja prédikációit s ezzel kivívja mindenkinek elismerését. Mikor Brandenburgi Katalin elhagyja hitét, az udvari orvossal, Schulitzzal s Alstediussal együtt az evangélium gyógyszertárából vett, édes vigasztalásokkal állítja helyre lelki egyensúlyát. Bethlen István is őt küldi Kassaival együtt követségbe a fegyveresen készülődő

[16] Szekfű is a kor szellemi élete egyik meghatározójának, képviselőjének tekinti *Basilikon Doron* c. munkája által. *Bethlen Gábor.* Budapest, 1929. 158. l.

[17] ...directis in me omnium suffragiis...

[18] „...Concordantibus totius sacrae Coronae votis et sufragiis electus, absens, invitus, evectus, eique suffectus sum." Így jegyzi fel a választást I. Rákóczy György is naplójában: „bizony sok szóval s persvadeálással bírhatánk rá Geleji uramot." Saját kocsiján, lovaival küldi el aztán a zsinatra. Közli Koncz József, Erdélyi Múzeum, 1900. 525—26. l.

Rákóczyhoz.[19] Püspöksége első évében már véleményt kell nyilvánítania az itteni professzorokkal és esperesekkel együtt a Duraeus angol lelkész által kezdeményezett protestáns világunió kérdésében.[20] Bethlen István támadásának egyik felidézőjéül őt szokták emlegetni. Később látni fogjuk, hogy jogosan-e vagy nem. Annyi azonban bizonyos, hogy e testvérharcban az egyház érdekeit szívósan védelmezte és Rákóczyt a Bethlen hagyatékkal való elszámolásra késztette. Pedig fejedelmével olyan benső viszonyban áll, hogy mindegyre ott van a professzorok és főnemesek társaságában asztalánál.[21] A szombatosok és radikális unitáriusok elleni perben súlyos betegsége miatt aktiv részt nem vesz.[22] Elvégezte ezt Rákóczi helyette is! Pár évvel később, mikor a fejedelem megindítja a nagy vallásháborut, előadja udvari paptársával együtt véleményét, s ennek lezajlása után elnököl három egyházkerület közös zsinatán Szatmárnémetiben. Közben hatalmas arányú irodalmi működést folytat. Eklézsiákat látogat még télen is. Tusakodik a kollégium ügyeivel, egyházi énekeket gyüjt, kánonokat, körleveleket irogat. S ami szerinte nem kicsinylendő eredmény, az egyház és kollégium vagyonát második felesége, Szegedi Anna, és öccse, ifj. Geleji István, vallomása szerint 75.000 forintra „szaporgatta". Ezüst- és aranymarhát pedig annyit gyüjtött e célokra, hogy utóda, Csulai, szekérre sem tudja felrakni, hanem szolgáival hordatja el.[23] Püspöki működésének eredménye az, hogy alatta az egyházak száma nem apadt, hanem a különböző felekezetek híveiből meggyarapodott. Ezt azonban ő nem a maga éberségének, hanem Isten kegyelmének s Rákóczynak, a legkegyesebb pátrónus buzgóságának tulajdonítja. Élete végén nyugodtan ad hálát Istennek a következő szavakkal: „Ennyi jótéteményért a legirgalmasabb Istennek örökkévaló hálával tartozom, aki tőlem azok közül, mik e világi élet boldogságához szükségesnek látszanak, semmit sem tagadott meg, kivéve a gyermekeket, akiknek helyébe talán könyvekkel boldogít engem."

II.

Ebbe az egyenletes fejlődésű életbe kell elhelyeznünk Geleji leveleit. Köztudomású, hogy ezeknek tekintélyes része elkallódott s alig egynehány maradt az utókorra. A különböző történelmi, irodalmi és egyházi folyóiratokból mindössze 26-ot tudtam összeszedni, s ehhez

[19] *Történelmi Tár*, 1880. 137. l. és 1883. 255. l.

[20] Czelder M. *Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelő*, 1887. 167. s köv. l.

[21] *Történelmi Tár*, 1889. 519. s köv. l.

[22] Bálpataki írja Rákóczynak 1638. május végén, hogy jó egészségben vannak, „de az szegény püspök uram, félő, el ne haljon." Szilágyi Sándor: *A két Rákóczy György levelezése*. Budapest, 1875. 58. l. Már az év elején (febr.) beteg. 1638 februárban kelt levele a kolozsvári Református Teológiai Fakultás levéltárában.

[23] *Történelmi Tár*, 1890. 181—182. l.

hozzáadva azt az ismeretlen levelet, mely a kolozsvári Teológiai Fakultás levéltárából került elő, az összes előttem ismeretes levelek száma 27-et tesz ki. Ezek közül legtöbb a gyulafehérvári káptalani levéltárban található. Az Új Magyar Múzeum 1859-i évfolyamában Ötvös Ágoston, ez a szorgalmas levéltárkutató orvos 11-et tett közzé. Az Irodalomtörténeti Közlemények 1894-i évfolyamában pedig Beke Antal kanonok 6-ot. Ugyancsak innen közölt Szilágyi Sándor két levelet az Erdélyi Protestáns Közlöny 1881-i évfolyamában, egyet pedig a Magy. Kir. Kamarai Levéltárból — Rákóczi két levelével együtt — az 1874-i évfolyamban. Két értékes levelet adott közre Zsilinszky Mihály a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárából a Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező 1877-i évfolyamában. Koncz József egyet a Teleki levéltárból az Erdélyi Protestáns Közlöny 1887-i és egyet Beszterce város levéltárából az 1890-i évfolyamában bocsátott közre. Egy levelét Erdélyi János fedezte fel az alsózempléni egyházmegye anyakönyvében s közölte a Sárospataki Füzetek 1857-i kötetében. Végül Révész Mihály biharnagybajomi lelkész kiadta a Duraeus uniós tervezetére adott erdélyi választ, mely jórészben szintén Geleji műve, a British Múzeumban lévő eredetiből a Czelder Protestáns Figyelője 1887-i évfolyamában. 2 levél számunkra hozzáférhetetlen. Egyik a Geleji, Bisterfeld és Medgyesi véleménye az 1644-i háború megindítása tárgyában a budapesti Országos Levéltárban;[24] a másik pedig Gelejinek Alvinczihoz írott levele Brandenburgi Katalin visszatérítéséről (1630. febr. 1.). Az utóbbi valamelyik németországi levéltárban lappang.[25]

Hová lettek a többiek? Aki ismeri az erdélyi ref. egyház közlevéltárának siralmas történetét, az hamar kész a felelettel. A kétszeres feldulás (1658, 1849), meg a sok költöztetés következtében alig maradt meg abból valami. Talán az egyházmegyék és kollégiumok levéltárának tüzetes átvizsgálása, vagy az Országos Levéltár Rákóczy-osztályában való kutatás még hozhat napvilágra újabb leleteket. Mert Geleji, e néhány levélből is láthatólag, szorgalmas levélíró volt. Például 1640 szeptemberében 6 levelet is intéz Rákóczyhoz, feltehető tehát, hogy mikor személyesen nem érintkezhettek, mindegyre írt neki, még ha a fejedelem Gyulafehérváron volt is. Hát még az a sok levél, melyeket vidékre küldözgetett?... Nem szabad feladnunk a reménységet az újabb kutatások eredménye felől.

A levelek történelmi értéke felbecsülhetetlen. Nemcsak a tudós püspök személyiségére, de a körülötte zajló korszak eseményeire vonatkozólag is megbízható, első kézből származó felvilágosításokat kapunk. S ezek az adatok mindjárt kezünkbe szolgáltatják személyiségének első vonását, azt a bizonyos *távlatkört*, amelyben gondolatvilága és ér-

[24] Szilágyi Sándor említi *I. Rákóczy György* c. művében, Budapest, 1893. 359. l.

[25] Marczali Henrik külföldi levéltárakból közölt regestái közt említi. *Történelmi Tár*, 1880. 137. l. Egyik levelét, Rákóczy két levelével együtt, Szilágyi még egyszer közli a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1885. 22. s köv. lapjain. Először az Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. évf. 6—7. lapjain.

deklődése mozog. Meglepődve látjuk, hogy ez a befolyásos udvari ember mennyire *nem használta ki kedvező helyzetét a világpolitikába való belekontárkodásra.* Mindössze két levelében (1640. szept. 13. és 1643. szept. 14.) lehet találni néhány soros beszámolót a világpolitika eseményeiről, de ezek is vagy érdeknélküli, száraz tudósítások, vagy külföldi követektől kapott információk. *Annál nagyobb az érdeklődése Erdély iránt,* habár ez sem akkora, mint amennyire várnók. A Zsilinszky által közölt levelekben beszámol Rákóczy uralmának kezdetéről s *igazolja* ezt Bethlen Istvánnal szemben. A nagy vallásháború megindítására vonatkozó véleményében (1643. szept. 14.) pedig a török tájékozódást tekinti az erdélyi politika egyik sarkalatos tételének, mellyel Isten ítéletéből számolnia kell. A román vajdák közül csak Mátét emlegeti, aki a moldvaiakkal a lehető legrosszabb viszonyban van s mindenkép akarja befolyását érvényesíteni a vladika választásban. De feljajdul arra a gondolatra, hogy Erdély is a két vajdaság sorsára jut. Egyébként a világpolitikát reábízza arra a felséges Úrra, „ki az egeknek tengelyit egy megmozdulatlan sarkon forgatja, a birodalmaknak zabolájját saját kezével igazítja", a nemzeti politikát pedig ráhagyja a fejedelemre, aki „akaratját, tanácsát az ő igaz tiszteletének gyarapodására s szegény, elaljasodott nemzetünknek és megcondorlott hazánknak oltalmára fordítja".[26] Bizalma a fejedelem politikai belátásában és emberekkel való bölcs bánásmódjában rendületlen. Ezért természetesen nem növi ki magát mellette sem Richelieuvé, sem Pázmánnyá.

Érdeklődésének és gondolatvilágának legfőbb tere az egyház. Ezen pedig nemcsak ennek láthatatlan formáját, a „Krisztus misztikus testét" érti, hanem elsősorban a láthatót. Ezért csatlakozik örömmel professzoraival a nagy protestáns unió tervezetéhez. Ennek lehetőségét a következő feltételekhez köti: 1. az élet reformálása és az egyházakban lábrakapott hibák javítása a fegyelem által; 2. a szertartások, elsősorban a közömbös és szükségképpeni dolgok megvizsgálása, helyrenozása; 3. a dogmák, különösen az alapvető tantételek megállapítása.[27] Egy olyan modern programm ez, melyet a jelenlegi uniós mozgalmak is követnek. A kivitelre nézve pedig ajánlja, hogy református részről a brit király, lutheránus részről pedig Dánia királya vegye kezébe a dolgot s hívjanak össze Európa protestáns országainak tudósaiból egy olyan konventet, mely az egységet létrehozza. Ez a tervezet gyakorlatilag nem valósult meg, de hátterét képezte a 30 éves háború harmadik szakaszában jelentkező nagy protestáns összefogásnak. Érdeklődik a távoli református egyházak iránt is. Közbejár a puchói (Trencsén m.) morva testvérek megvédése és a komáromi iskola felkarolása érdekében.[28] Természetesen figyelemmel kíséri a közvetlen közelben levő

[26] 1639. január 23. Irodalomtörténeti Közl. 338—339. l. A fentebb említett két levélről még hátrább szó lesz. Erdély sorsáért aggódik még a bécsi készülődések miatt, Bisterfeld nyugtalankodásával kapcsolatban. 1640. szept. 26. Új Magyar Múzeum, 218. l.

[27] 1634. febr. 7. Czelder: Figyelő, 175. l.

[28] 1643. júl. 2. Új Magyar Múzeum, 230—31. l.

tiszavidéki egyházak sorsát is. A debreceni püspökkel, Keresszegivel, a könnyelmű házassági válás kérdésében keresi az érintkezést egy közös zsinat alakjában. A Tiszán innen kezdődő puritánizmust, különösen Tolnait rossz szemmel nézi s az általa felidézett zavar következményeiért aggódik.[29]

Igazi otthona azonban, ahonnan levelei tárgyát bőséggel meríti, *az erdélyi ref. egyházak és iskolák ügye*. Levelei megcáfolják azt a véleményt, hogy a nagy kálvinista fejedelmek alatt a reformátusoknak semmi panaszra nem volt okuk. Hiábavaló volt a fejedelmek jóindulata, mert az alantas közegek ennek megnyilvánulását sokszor keresztülhúzzák. „Vizitálni kell vala mennem kegyelmes uram, — írja Rákóczynak, — de nagy szükségem volna egy mandátumra, sok helyeken az eklézsiának kicsiny proventuskáját az egyházfiak, bírák, nemes emberkék elköltik... s a templomuk elromol, néhol erkölcstelen minisztereknek és mestereknek ellenem pártjukat fogják."[30] Állandó a panasz az udvarbírákra és tisztekre, akik a fejedelmi konvencióban jelzett járandóságot nem akarják kiadni, még a gyulafehérvári harangozóknak is adós marad az udvar a „verőmarhácskákkal". Hunyad megyében annyi a prédikátor- s mesterverés és fosztás, mint az egész országban, s hiába panaszkodnak e miatt, senkit sem büntetnek meg. Macskási János beront a rápolti templomba, ahol éppen unokahuga vőlegényével meg akar esküdni, ott szitkozódik, verekedik és vért ont.[31] A fejedelem kedves címerfestője, Pál deák, elfoglalja az igeni eklézsia szőllőjét s nem lehet kitenni belőle.[32] Az országos biztosok hiába rendelik el a muzsnai unitáriusoknak, hogy segítsenek a kisebbségben levő reformátusoknak a templomépítésben, mert az egyik Daniel biztatására alig tesznek valamit.[33] Pedig az egyház terjeszkedése új nehézségek elé állítja a vezetőket. Kolozsváron a harmadik, Gyulafehérváron a negyedik papi állást kellene megszervezni.[34] Háromszéken Árkoson, Kőröspatakon és Kálnokon az unitáriusok, Bodolán a római katolikusok térnek át,[35] Erdőszentgyörgy áttérése pedig szintén útban van.[36] A zsidózásból megtért csecsemő eklézsiák papot, mestert várnak.[37] Ilyen körülmények között nem csodálhatjuk, ha a püspök feje tele van gonddal, hogy kielégíthesse a reábízottak lelki szükségeit, s fáj az, ha a világi hatóság támogatás helyett késedelmeskedik, gáncsoskodik, vagy éppen az egyház érdekei ellen tör. Az 1634-i uniós tervezet első része megdöbbentő képet ad a társadalmi bűnökről s ez sokrészben Erdélyre is talál.[38]

[29] 1640. szept. 21. és nov. 6. Új Magyar Múzeum, 212—13., 225. l.
[30] 1638. dec. 2. Irodalomtört. Közlemények, 337. l.
[31] 1639. dec. 12. Irodalomtört. Közlemények, 341. l.
[32] 1638. febr. Teológiai Fakultás levéltára.
[33] 1640. jún. 27. és aug. 29. Új Magyar Múzeum, 227., 232. l.
[34] 1643. ápr. 6. Erdélyi Protestáns Közlöny 1881. 7. l. és 1638. febr. Teol. Fakultás levéltára.
[35] 1640. szept. 4. és 14. Új Magyar Múzeum, 204., 207. és 209. l.
[36] 1640. április. Irodalomtört. Közlemények, 344. l.
[37] 1639. jan. 23. Irodalomtört. Közlemények, 340. l.
[38] Id. h.

Az egyházi élet támasza az iskola. *A levelek legfőbb tartalma éppen a kollégiumi nevelés.* Bántja a háromszékiek „scythiai feritása" s meg van győződve, hogy ezen csak az „ortodoxa religió és a deáki tudomány" segít. Sürgeti tehát oda két mester küldését s ellátását.[39] Hasonló gondja van a marosvásárhelyi, kézdivásárhelyi és dézsi iskolákra.[40] De ideje nagy részét mégis a Bethlen-kollégium foglalja le. Védi ennek besenyői jószágát, hidasi erdőjét és enyedi uradalmát. Aprólékos utasítást ad a kollégium gazdasági ügyei intézésére s bajoskodik a tanári fizetések beszolgáltatásával. Alstedius halálát (1638. nov.) mélyen sajnálja s lázas izgalomban ég, mikor Bisterfeld házassági érdekből a békésebb Németországba kívánkozik. Piscator is betegeskedik. Pedig ambiciózus, szorgalmas ember, aki Bisterfeld mellett pályázik az igazgatói állásra. Medgyesi megjelenése elhidegíti tőle a professzorokat s neki az iskolafenntartásnak csak „búja, búsulása és bosszúsága" marad. A deákok csínytevését nem fegyelmezik meg kellő módon, más nem segíthet, csak egy tekintélyes (authoritativus) magyar mester alkalmazása. Szeretné „Cominius uramat" alához atni Elbingából, de nem sikerül. A külföldön tanuló diákok részére bővebben kell adni a fejedelmi támogatást, mert az ottani professzorok is kevesellik, s ha hazajönnek, helyükbe újakat kell küldeni. Gondja van arra is, hogy itthon megfelelő állásokba helyezze el őket, leginkább a partikulák rektori székébe.[41]

1640. szeptember 3-án „sok sínlés után" meghal Gennadie román püspök. *Az új vladika beállítása,* tekintettel az egyház kezdetleges állapotára, elsősorban fejedelmi jog. Rákóczy pedig, Bethlen példáját követve, legalább is mérsékelt protestáns szellemű papot keres erre a tisztségre. Megindul tehát a lázas keresés egy ilyen után. Csernátoni, a fejedelem hű embere, Havasalföldre megy, hogy onnan egy tudós embert hozzon. Szerencsére talál is ilyent, egy „apátúr szabásút", Milovitiust, akit Máté vajda melegen ajánl. Iván (?) moldvai vajdának egy másik jelöltje van. Az itthoni román papoknak azonban nincs kedvök egy más országbeli vladikához. Előbb a hátszegi esperest karolják fel, később egy Popa Ştefan nevű fehérvári kalugert. A püspök napokon át tusakodik, hogy a tisztség betöltésénél melyik volna a legalkalmasabb — egyházi, erdélyi és külpolitikai szempontból. Előkerülnek a Bethlen-féle feltételek, de azokat most ki kell bővíteni. Végül is Rákóczy keresztülhúzza a sok töprengést és a moldovai jelöltet, Ilie Orestut nevezi ki Máté vajda nagy bosszúságára.[42] Mint tudjuk, a választás nem volt szerencsés s 1643-ban új vladikát kellett választani. Ekkor

[39] 1638. febr. Teol. Fakultás levéltára.
[40] 1640. szept. 13. Új Magyar Múzeum, 207. l.
[41] 1638. febr. és az Ötvös Ágoston által közölt levelek több helyén (Új Magyar Múzeum.)
[42] Érthetetlenül Jancsó Benedek a B. Máté ajánlottjának mondja (*A román nemzeti törekvések története.* Budapest, 1896. I. 526. l.), s ez a tévedés azóta a történetíróknál általános. — L. az Ötvös által közölt levelek közül az I—VI. számúakat.

végre sor került Popa Ştefanra, aki azonban a mindinkább ébredező orth. keleti szellem hatása alatt nem egykönnyen fogadja el Geleji felsőségét. Az 1643. márc. 4-én kelt beszámoló elmondja, hogy Ştefan vladika panaszkodik, amiért a 20 román esperességből már 17 Geleji közvetlen fennhatósága alá helyezkedett s neki csak a 3 mezőségi maradt meg. Ezek csakugyan ki is tartanak mellette. A többi 17 szintén megpróbálja az ellenálást, de Geleji rábeszélése, fenyegetése győz és elismerik az új vladikát, ez pedig a Geleji fennhatóságát. Ő azonban rendeletet kér Rákóczytól, hogy az új román püspököt csak megfelelő ellenőrzés mellett engedje vizitációra.[43] A helyzet annyira kitisztul, hogy egy pár hónap mulva már megteheti az intézkedéseket az Ilie Orestu alatt elmaradt egyházi adó felhajtására és ennek a román Új Szövetség lefordítása, kiadása céljából való felhasználására.[44] Ugyanebben az évben előkészületek történnek a Fogaras vidéki román vikáriátus betöltésére, mely az ottani református főprédikátortól függ.[45]

Az országos gondok mellett sok baj van a *fehérvári nyomdával* is. Úgy látszik, hogy Rákóczy a sok hadakozás közt nem ér rá velük törődni. A nyomdászok „ruhátlanok, költségtelenek", fa hiányában fagyoskodnak. Egyikük átmenetileg meg is szökik. A püspök kérésére Rákóczy gondoskodik róluk, addig pedig ő támogatja őket.[46] Majd a papír fogy el, s ekkor a szászok közé küldet rongyszedő embereket, akik szekérszámra hordják haza a feldolgozandó anyagot.[47] Sok baj van a *fehérvári patikáriusokkal*, akik erkölcstelen viselkedésükkel botrányt okoznak. Ezeket példásan meg kell büntetni.[48] Gondja kiterjed a nála megforduló panaszkodó, segélyre szoruló *kis emberekre* is. A kézdivásárhelyi pap özvegyének és árváinak méltányos kielégítését sürgeti,[49] felkarol egy lengyel menekültet, aki Miriszlón telepedik le,[50] kéri a fejedelmet, hogy István deáknak, aki Vizaknán valami injuriát követett el, bocsásson meg[51] és egy enyedi embernél, akit az egyház perbefogott, a végrehajtást függesszék fel.[52] Mikor pedig a fehérvári diákokat Rákóczy világi törvényszék elé akarja állítani, ezt ajánlja: „Kegyelmes Uram, talán elsősorban a scholákban kell törvényeknek lenni, méltóztassék a scholát eddig való szabadságában és processusában meghagyni."[53] Mindezek mutatják az ő mindenre kiterjedő gondosságát és irgalmas lelkületét.

[43] Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 6—7. l.
[44] 1643. aug. 5. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1890. 329. l.
[45] 1643. ápr. 6. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 7. l.
[46] 1638. febr. Teol. Fakultás levéltára. 1639. dec. 12. Irodalomtört. Közlemények, 342. l.
[47] 1640. jan. 4. U. o. 344. l.
[48] 1639. dec. 12. U. o. 341—42. l.
[49] 1643. jún. 27. Új Magyar Múzeum, 228. l.
[50] 1641. március 14. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1887. 108. l.
[51] 1640. Irodalomtört. Közlemények, 346. l.
[52] 1640. szept. 21. Új Magyar Múzeum, 213—14. l.
[53] 1640. július 2. Új Magyar Múzeum, 229. l.

Ez már átvezet minket személyiségének a levelek alapján előtűnő jellemvonásai vizsgálatára. Az első tény, amire már utaltunk, az, hogy *Geleji világi politikával nem foglalkozik.* A Duraeusnak adott válasz egyenesen bűnnek tekinti, ha az uralkodók tanácsosaikra bízzák a legfontosabb ügyek elintézését,[54] s mikor Bethlen Istvánt óvja a háborútól, akkor sem talál más kivezető útat nehéz helyzetéből, mint az imádságot.[55] S ez a kép megegyezik élete többi adataival. Ő nem ír politikai leveleket, mint Pázmány, sem Quaerelát, mint Alvinczi, megmarad *egyházpolitikus*nak, aki mindent e mennyei közösség szempontjából néz. E téren legfeltűnőbb vonása a *konzervativizmus* és az egyház történelmi hagyományaihoz való ragaszkodás. Leveleiben, a tudományos munkáival ellentétben, főként a *fegyelmi, erkölcsi és szervezeti kérdések iránt érdeklődik* s csak mellékesen a dogmatikumok iránt. Az élő hit és áldozatkészség, ezek a modern egyházépítő eszközök, szinte teljesen kiesnek érdeklődése köréből; az elsőt pótolja az egyházi tan, a másodikat a fejedelem és a patrónusok támogatása. Mindkettőt szívósan védi a támadások ellen. Alstediusról elismerőleg mondja, hogy páratlanul szép halállal halt meg, „igazán megmutatá, hogy tökéletes orthodoxus és tudós teológus lött légyen".[56] Az angliai puritánizmus előtte „illetlen és rendetlen dolog", s Keckermann logikáját nemcsak tartalmáért védi, hanem azért is, hogy a keresztyénségben be van véve, külső, tudós országok is használják.[57] A sok zsinattartás nem jó és gyanussá teszi az egyházat mások előtt.[58] A Bethlen-kollégium régi szervezetén nem szabad változtatni.[59] Amint egyéni életcélja a kegyesség, úgy az egyházé a tudomány tisztasága és egyessége.[60] Ezt pedig az *eredeti állapot* gondos vizsgálatával és tiszteletével lehet elérni. Ezért kell az Új Szövetséget is görögből románra fordítani, mert a rác fordítás hibás.[61] Mindezek a gondolatok emlékeztetnek grammatikai eljárására, ahol a helyesírást és szóképzést a tőszavak és népies kifejezések vizsgálatával akarja szabályozni.

De ez az ortodox meggyőződés nem teszi őt szívtelenül elfogulttá. Keresi az anglikánokkal és a szász lutheránusokkal az uniót, aggodalmasan kutatja a görög vallás tanítását ebből a célból. Később azonban megállapítja, hogy ez, átmeneti állapotánál fogva, mégsem egyezik meg a protestántizmussal. Egyszerre mindent elhagyatni abban nehéz, sőt lehetetlen.[62] Mikor a bodolaiak áttérnek, meghagyja nekik az oltárt,

[54] Czelder Figyelő, 170. l.
[55] 1636. febr. 3. Révész Figyelmező, 42. l.
[56] 1639. jan. 23. Irodalomtört. Közlemények, 337—38. l.
[57] 1640. okt. 22. és nov. 6. Sárospataki Füzetek, 178. l. Új Magyar Múzeum, 225. l.
[58] 1640. szept. 21. U. o. 213. l.
[59] 1640. okt. 8. U. o. 223. l.
[60] 1640. nov. 6. U. o. 226. l.
[61] 1643. aug. 5. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1890. 329. l.
[62] 1640. szept. 13. és 24. Új Magyar Múzeum, 206. és 214., 215. l.

böjtöt és a szentek ünnepeit, csak ne szakadjanak el tőle.[63] Az egész keresztyén világ és a magyar keresztyénség sorsáért aggódik, mikor arra gondol, hogy a Bethlen István török szövetsége szörnyű pusztítást fog köztük felidézni.[64] Ami a sokszor emlegetett térítési tevékenységét illeti, leveleiből egyetlen egy törvénytelen eljárást sem lehet megállapítani. A háromszéki unitárius áttérések hátterében talán Nemes Tamás áll,[65] a bodolaiak áttérését Béldi János mozgatja,[66] az erdőszentgyörgyiekét pedig éppen a mártiromság glóriájával annyiszor körülfont Péchy Simon.[67] Ő mindössze közvetíti ennek levelét a fejedelemhez s kéri, hogy ő és Rédey „offeráljanak a lakosoknak orthodoxus predikátort". Ha valahol saját hitvallása többségbe jut, rögtön biztosokat kér, akik a templomot az ártikulusok szerint a nagyobb résznek ítéljék meg.[68] „Én erővel senkit közületek magamhoz nem vonszok" — jelenti ki a románoknak,[69] s ez a meghatározója többi tetteinek is. Persze ez nem jelenti azt, hogy a fejedelem és a főurak nem tettek meg mindent a vezető egyház tagjainak a szaporítására. A zsidózás (szombatosság) előtte, ép mint Keserűi D. János előtt, egyet jelentett az ország törvényes rendjének és az egyetemes erkölcsi normáknak a megbontásával.[70]

Összes életrajzírói kiemelik a levelek alapján is mindegyre megállapítható *forró hazaszeretetét.* Ez azonban mindig kritikai jellegű és fegyelmező. Éles szemmel látja az erőszakoskodás, paráznaság, kapzsiság és pártoskodás kiáltó bűneit s egy olyan nemzeti életről álmodik, ahol a hatóság nem elnézéssel, hanem szükség esetén kemény megtorlással is kormányoz, az alattvalók pedig békében, kötelességteljesítésben élnek. A székelyekről azt a feltűnő megállapítást teszi, hogy „igen magok szeretők".[71] Ezt legfennebb helyi hagyományaikhoz, kevés birtokaikhoz és szülőföldjükhöz való forró ragaszkodásból magyarázhatta.

Kiváló mértékben etikus jellem, aki igazságot követel mindenkitől és a felelősséget hangsúlyozza. Klasszikus kifejezése ennek a következő levélrész: „Kegyelmetek alkalmason vehette eszébe, hogy én senki vétkét, még a fejedelmekét sem, aminek bizonyosan végére mehetnék, lelkem ismereti s erős hittel való esküvésem ellen nem szoktam takargatni, hanem megszoktam ő Felségeket róla feddeni".[72] Csakugyan a fejedelmet mindegyre emlékezteti az eklézsiák és iskolák támogatására,

[63] 1640. szept. 14. U. o. 209—10. l.
[64] L. a 55. sz. jegyzetet.
[65] Mint commissióra alkalmas főembert említi. 1640. szept. 21. Új Magyar Múzeum, 214. l. Különben Háromszék főkapitánya.
[66] L. a 63. sz. jegyzetet.
[67] 1640. ápr. 10. Irodalomtört. Közlemények, 345. l. Péchy igazolja Rhédeyt. „nem mozgatott affélét."
[68] 1640. szept. 14. Új Magyar Múzeum, 210. l.
[69] 1643. márc. 4. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 6. l.
[70] V. ö. az 1631-i sérelmi panasz 5. és 10. pontját. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1882. 3884. és a Bethlen Istvánhoz írt levelet. Révész Figyelmező. 415. l.
[71] 1640. szept. 14. Új Magyar Múzeum, 210. l. De azért meglepő szeretettel foglalkozik egyházi és iskolai ügyeikkel.
[72] 1636. ápr. 21. Révész Figyelmező, 226. l.

a románok közti misszió kötelességére, a világiak megfékezésére, a hatóságok erőskezű irányítására. Pedig minden levele tele van a neki való *hálálkodással*. Még az áldott lelkű fejedelemasszonyt is meginti, talán a Tolnaiék pártfogása miatt.[73] Ő maga lelkiismeretét a puritánus kérdésben még a Tolnaival való sógorság miatt sem akarja feláldozni.[74] A fehérvári patikusokat megbüntetteti, holott mindegyre reájuk szorul.[75] A kollégiumban a gyeplőt nem akarja odahajítani a professzoroknak, mert „abból sok illetlen dolog következne".[76] Innen következik feltűnő *aprólékossága, túlzott lelkiismeretessége*. Bisterfeldnél hibáztatja, hogy egyszer igen sok fizetést vett fel, s hogy a bor és búza járandóságban semmi kifogás ne legyen, a professzorok vagy a deákok által vizsgáltatja felül ezeket.[77] Ez a vonása bizony nem volt kellemes kortársai előtt, s feljegyezték róla, hogy sokszor zsémbelődik.[78]

Jellemének további fogyatkozásai a tanácstalansággal együttjáró *gyanakvás és érzékenység*. Mindegyre hangoztatja, hogy ő sem a vladika, sem a román papok szívét, gondolatját nem ismeri, csak Isten.[79] Ezért szigorú feltételekkel és ellenőrzéssel próbálja őket megtartani az unióban. Báthory Zsófia áttérése is bizonytalan előtte, de nem meri sokat inteni őt és férjét, mert ebből „nem jó jönne ki".[80] Paptársa, Medgyesi is, „gyanus", mert megzavarja a Bisterfelddel való barátságát. A professzorok sokszor feléje sem jönnek, hanem csak oda a szomszédságba járnak (talán Medgyesihez?).[81] Van egy levele, amely a Bisterfelddel való alkudozásairól szól; ennek keserű, ingerült hangja szinte elüt a többinek békés hangulatától. Itt egyenesen azzal fenyegeti az enyedi számtartót és kulcsárt, hogyha gazos búzát szállítanak, addig vereti őket, amíg a lelket bennük érzik.[82] Ez bizony nem a szeretet apostolának hangja! De megértjük elkeseredését, ha elgondoljuk azt, hogy talán éppen egy ilyen gazdasági mulasztás következtében vesztette volna el a kollégium tudós rektorát. Jóleső ellentét az ilyen helyekkel szemben az a számtalan, apró *gondoskodás*, amellyel, mint láttuk, az özvegyeket, árvákat és üldözötteket körülöleli. Ő maga teljesen tisztában van azzal, hogy nem tökéletes, hiába állítják egyes életrajzírói ennek ellenkezőjét. „Én magam megátalkodott ember nem vagyok, hogy a jó intést meg ne fogadjam kisebb embertől is Nagyságodnál" — írja fejedelmének.[83] Magát Bethlen István párthívei előtt

[73] 1643. ápr. 6. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 7. l.
[74] 1640. okt. 22. Sárospataki Füzetek, 179. l.
[75] 1639. dec. 12. Irodalomtört. Közlemények, 342. l.
[76] 1640. okt. 8. Új Magyar Múzeum, 223. l.
[77] U. o. 221. l. és 1640. jan. 4. Irodalomtört. Közlemények, 344. l.
[78] Kölcsönösen vagdalják egymáshoz ezt a vádat Medgyesivel. Gál L. i. m. 214. l.
[79] 1640. szept. 26. Új Magyar Múzeum, 220. l. és 1643. márc. 4. Erdélyi Protestáns Közlöny, 1881. 6—7. l.
[80] 1643. júl. 2. Új Magyar Múzeum, 229., 232. l.
[81] 1640. szept. 26. és 1640. aug. 29. U. o. 219. és 233. l.
[82] 1640. okt. 8. U. o. 222. l.
[83] U. o. 223. l.

„gyenge edénynek" nevezi,[84] hiszen csakugyan tanácstalan, tehetetlen volt a két küzdő ellenfél között. Egyik levelében hálát ad az Istennek, hogy nem cselekszik velünk a mi érdemünk szerint, hanem az ő kegyelmessége és irgalmassága szerint.[85] Ezek mind azt mutatják, hogy amennyire hangoztatta a hivatala folytatásához szükséges tekintélyt, *gravitást*, éppolyan alázatosan állott meg a Kegyelem ítélőszéke előtt.[86]

Szóljunk végül egy pár szót a stílusáról. Egyik életrajzírója, Imre Sándor, reámutatott arra, hogy ez mennyire függ az ember vérmérsékletétől, fizikai tulajdonságaitól.[87] A hitvitázó, a buzgóság és hazafias érzéstől elragadtatott lélek színesen, megragadóan, újszerüen ír. Gyönyörű példája ennek a Bethlen Istvánhoz intézett írása, amelyben a haza veszedelmét és a törökpusztítást megrázóan rajzolja. Mikor a fejedelem Gyulafehérvárra érkezik, hasonlítja ezt a nap felénk térésehez, „mely minden állatokat fényével melenget, elevenget és nevelget". A tavaszt pedig ilyen, Balassira emlékeztető módon írja le: „Márciusban, míg az erdő meg nem zöldülne s a hadak fel nem lázadnának."[88] Egy óesztendei kívánsága így hangzik: „Az Úristen Nagyságodnak e kiforgandó óesztendőnek farkát boldog successusokkal koronázza meg."[89] Egy újévi köszöntője pedig valóságos csillagászati és bibliai alapon készült elmélkedés, teletüzdelve keresztyéni jókívánságokkal.[90] Mindez az ő stílusának nemcsak méltóságát és élénkségét, de magvasságát, eredetiségét és színességét is mutatja.

Előkelő állása és hivatásának kötelességei a tudós, egyházszervező, erkölcsjavító munkát írták elébe. De ha nem fogalmazhatott is olyan megrázó röpiratokat, mint Alvinczi, Zrinyi vagy Ráday Pál, ha nem tarthatott olyan prófétai órációkat, mint Apáczai, s nem kedélyeskedik leveleiben, mint Mikes, neve a XVII. század legnagyobb íróművészei között foglal helyet. Egyháza évszázadokon át táplálkozott világos és lendületes prédikációiból, tudós alkotásai pedig újabban ismét közkedveltségnek kezdenek örvendeni. *A nemzeti élet újjászervezését az ősi pogány bűnök szorgalmas irtogatásával s az egyházi élet erősítése útján munkálta egész életében.* Ezért Erdély egyik legnagyobb kultúrhősének, nemzeti prófétájának tekinthetjük őt.

[84] 1636. ápr. 21. Révész Figyelmező, 226. l.
[85] 1640. jan. 4. Irodalomtört. Közlemények, 343. l.
[86] A román püspöktől és minden tisztviselőtől megköveteli, hogy „graviter" viseljék magukat. 1640. szept. 13. Új Magyar Múzeum, 206—207. l.
[87] I. m. 19—21. l.
[88] 1638. febr. Teológiai Fakultás levéltára.
[89] 1638. dec. 2. Irodalomtört. Közlemények, 336. l.
[90] 1639. jan. 23. U. o. 338—339. l. Második heidelbergi tanulmányútjában a matematikát és históriát is tanulmányozza. L. önéletrajzát. Nyelvészeti és stílusszemelvényeket az idézett irodalomtörténeti tanulmányok bőven közölnek.

Geleji Katona István ismeretlen levele I. Rákóczy György megjegyzéseivel. (Gyulafehérvár, 1638. febr.)

A levél a kolozsvári ref. Teol. Fakultásnak Pokoly József által gyüjtögetett kis levéltárából került elő. A betűhív leírásban és a fejedelem rendkívül nehéz, néhol olvashatatlan jegyzeteinek megfejtésében Herepei János tanár barátom volt szíves segíteni.

Hogy az Ur Isten Na(gysá)godat szérelmesivel egiüt kivansagunk szérént hozzank közeleb hozta, azon szivem szerent örvendezek, kerven Ő Zent Felseget hogy az mi keppen az Nap felenk teresevel minden allatokat egyenesben reajok szolgalo fenyevel melegget, elevenget es nevelget; Azonkeppen mijs az Na(gysá)god kegyelmessége s- mind megh maradasunk felöl valo remenseggel elezgettessünk es taplalgattassunk. Mivel K(egyel)mes Uram betegsegem miatt erőmben megfogyatkozvan Na(gysa)godhoz szemelyemben felmennem alkalmatlan vagiok, eggietmás szükseginket akaram Na(gysá)god(na)k jedzesben be adni, melliekre hogy Na(gysá)god k(egyel)mes szemmel tekintsen, Na(gysá)god(na)k alazatossan köniörgök.

1. Megh tekintvén Na(gysá)god az Haromszeki Ekl(ési)ak(na)k fogiatkozásokat, es meg'gondolvan, hogy semmi egyeb altalabb uton az a Nemzetczegh az reghi Scithiai feritasbol nem mitescalhat, sem az igaz Orthodoxa religio hathatobban nem invalescalhat, mint ha az ijjok fiok gyermeksegektül fogvan a' Deaki tudomanjban imbualtatnak, rendelt vala ke(gyel)messegeből két Schola-Mesterek(ne)k valo salariomot Komanaj hazatul usque ad beneplacitum, mely immar harom Esztendökigh duralt. Merjemé arra a Na(gysa)god k(egyel)mes bene placitomara tovab öketh ot maraztani Na(gysá)godtul alazatossan akarom érteni. Minemü commendatiot tesznek serenj es haznos forgolodasok felől Na(gysá)god(na)k onnat belől irt levelekből producalhatnam. De az Kezdi Vasarhelynek megh a' tavaly esztendőre valo salariumjaban is 25 forint restal, mivel az előtti Tiszttarto amovealtatott es menti magat azzal hogy az ü kezében semmi sinczen. A mostani penigh Uy Commissio nelkül semmit sem ad; Na(gysá)god meltoztassek vellek contentaltatni a szegeny iffiat.

(eddig valorol eoket contentaltattuk).

II. Latja Na(gysá)god K(egyel)mes Uram magais iol ennek az Metropolitana Eccl(ési)anak fogyatkozott alapotyat tanitokbol. Mert én betegeskedesim miat megh erőtelenedven széremet az hetedszakai Prädicallasban ki nem szolgalhato(m), de bar szinten egessegem volnais, sok gondaimtul es munkaimtul semmikeppen réa nem érkezhetnem. Tsulai Uram is ü k(egyel)me ritkan vagyon ithon, amikor hazafordul-is gyakrabban betegeskedik, czak egyedül vagion Ferencz Ur(am) illyen nagy Eccl(esi)aban, melyben csak a templombeli szolgalat is egy ember ereje felet valo, azon kivül az sok halotnal valo prädicallas, betegekhez hova valo járas, az melljet soha semmikeppen el nem giöz, a külföldi Attjafiak is el untak a bejarast, sőt ugyan neheztellikis az Eccl(ésián)ak, a Deakok is majd szintén kifaradnak az értönk valo Prädicallasbol. Na(gysá)godnak azert mint K(egyelmes) Uramnak alazatosan köniörgök meltoztassek reghi igireti szérént mégh egy Collega tartasra valo kegyelmességét hozzank nyujtani mivel az elött is mégh Papista Fejedelem alatt is itth négy Prädicatort tartottanak, énis erém hogi az szegeny üdvezült Urunk idejebet etszér ű ke(gyel)mek negyen valanak. Am mar volna egy hitvan hazaczkank is a meliben szallithatnok főkeppen ha czak itthon tanult Attjafi lenne. Na(gysa)godnak I(ste)n többet ád érette.

(gondolkodunk róla).

III. Mivel Uram tavaly esztendőben is nem küldhetenk czak egy Deakot is az külső Orszagokra tanulasnak okajért, szandekunk a volna, hogy ha többet nem, ottan czak kettöczket-is ez jövendő Martiusban, migh az erdő meg nem zöldülne — a Hadak-is fel nem lazadnanak, el inditanank, ha annyera valo segitcziget iminnen amonna(n) colligalhatnank, amaz két száz Tallerra, melj felöl Na(gysá)god tavaly esztendőben bennünket Ke(gyel)mesen assecurala igen nagy szükségünk volna. Ha Na(gysá)god is ot fen levő Alumnusinak, kik kölczegből immar ezkedigh megh fogiatkoztanak valamit akarna küldeni, azok Isten bekesseges utat advan nekik, el vihetnek, ne ejtenek magokat valami nagy adossagban, mind Na(gysa)godnak s-mind mi nekünk jövendő busulasunkra.

(az ketszaz tallert megkültük).

IV. Na(gysá)godnak alazatosan jelentem, hogy ez elmult Esztendei egy nehanyszori paranczolatjara Na(gysá)god(na)k amaz Cimer iró Pal Deak vaj semmit sem ada es tőrvényre az Igheni szöllő felől soha elő nem alla. Na(gysá)god ne vegie nehez neven tőllem, hogy meg is busitom Na(gysá)godat miatta, mert igassagnal egyebet nem kivanok: Meltoztassek azert ke(gyel)mesen tőrvent paranczolni benne, lassak megh elsőben ot in facie loci s az utan hozzak ide a Na(gysá)god szekire Apellatioba, hiszem ha nyerjük jo s-ha nem megis könjeb az szivünknek. Tudjuk azt Ke(gyel)mes Uram, hogi soha magat Cimer iro benne nem statualtatta, sem penigh hogi pacifice nem birta, hanem mindenkor contradictio volt benne, consensussa is ha Na(gysá)godtul ninczen, mástul nem fogh lenni. Nem uy dolog Ke(gyel)mes Uram az, hogy az ot valo Jobbagy emberek a külföldi Nemesseket, jure vicini-

tatis kivessek, eddigh talam mind Nemessek birnak azt a hegiét ha azzal a' jussal nem elnenek, mert az szegeni paraszt ember megh szükül s-el adja az öröksegeth akarkinek, de ha az szomszedja annyera ertekesedik minjárt ki veti az Nemes embert is belőlle. Mi is ezen igazsaggal kivannank elni főkeppen hogi azon szölönek felet birjuk, az ot valo Eccl(esiá)hoz a Na(gysá)god ke(gyel)messegeből.

(mi megparancoltattuk, de erovel rea nem kenszeritetiük mivel mar eo ez szölöt muveltetve.... ugi maradjon, igen obtinealt.)*

V. Alazatosan akaram ezt is Na(gysá)godnak ertesere adni, hogy az Banphiak Besenjő felől solemniter certificaltak melljert megis szolittatanak volna eddig is ha szék lehetet volna, magokat immar ravöttek volna, hogy mas Joszagot is erette el vennenek ahoz hasonlot, de penzt semikeppen nem. Na(gysá)god(na)k alazatosan köniörgök ezuttal is, meltoztassek ke(gyel)mesen az I(ste)n tiszteletihez valo buzgosagabol nekiek valahol mas Joszagot conferalni érette, hogy lehessen örökös a' Collegium benne, es ne kellesek miatta kölczegünk tekozlasaval vellek perlekednünk, s-nagi karunkal ugyan elis vesztenünk, hiszem az a' Na(gysá)god ke(gyel)messe miben tuggya azt az mit érette ád.

(akarok .... az joszagnak).

VI. Ada értésemre K(egyelmes) Uram az Enyedi Tisztarto, hogy az mostani Aranyasszeki Uy Kapitan, a' Collegiumnak egy Hidas nevü falujan Na(gysá)godtul Ispansagot sollicital, noha az a falu mégh ackor ki költ az ű tisztek alol, a mikor jobbagy szolgalat ala vétetett és az ulta mind czak az Udvarbirak voltanak Ispanjok közöttük. Egieb nincz K(egyelmes) Ur(am) benne hanem hogy czak az Erdejére vasik az fogok és azt akarnak azon az uton birtokok ala foglalni, irigyseg is viseli őket, és el akarnak őket futtatni, meli az Collegiomnak nagy karara lenne, mert annál nagiubb faluczkaja sincz. A' latroknak K(egyelmes) Uram en partjokat nem fogom, az mint hogy szemekben is megh mondottam hogi ugy viselliek magokat, hiszem az udvarbiro szorgalmatossan inquirál közöttök, s ackit kiadnak megh büntetteti törveni szérent. Na(gysá)god azért meltoztassek az elebbeni allapotban hagyni.

(ugi vagion de nem attunk valaszt, csak aszt, hogy vetessünk o k(e)gy(e)lmett elé).

VII. Meltoztassek Na(gysá)god az nyavalias Typographussok felől is kegielmessen providealni, ruhatlanok, kölczeghtelenek, magonk tartottuk ki az telből-is I(ste)n panassza ne vegie, e telen is őket mind kölczeggel mind eledellel, mert nem tudom hova löttenek volna ell. Az Albert felől testalhatok, hogi mind ollian erős hidegben-is eljart munkajaban serenjen, nem veszti el Na(gysá)god sem külső sem belsőkeppem az mit reajok költ.

(az kik eljartak hivatalliokban s nem heneltenek, az udeot reszegseggel, dorbezolassal, henéléssel nem vesztegelték el, megfelelven, megadgiok mindeneket).

* A kipontozott helyek a teljesen olvashatatlan jegyzeteket jelzik.

VIII. Magamnakis K(egyelmes Uram I. Februarii tölt volna el Cantorom, ha Na(gysá)god megh adhatna, Na(gysá)godtul igen alazatos halaadassal vénnem. Amigh az lelek benne(m) leszen s-elmem megh nem bontakozik nem mulatom időmet heaban, ha szinten Prädicallasammal nem szolgalhatok is, vagion azon kivül is minden nap ennekem elegedendő dolgom.

(meg hattuk adni).

Na(gysá)god alazatos Caplanja Geleji Istvan. N. K. V. V.

P. S. A' Kézdi Vasarhely Prädicator adgya K(egyel)mes Uram panaszkeppen ertesemre, hogy a Na(gysá)godtul Fogarasbol réndeltetett Borbeli Salariomjat nem akarja hazahoz szallitani mint mind ű maga ez előt az prädecessoranak, s-mind az előtte levők a Na(gysa)god Kegjelmes paranczolattjabol czelekedék. Na(gysá)god meltoztatnek nekie demandalni felőlle, mert közel felet a mit érne rea kel költeni avitetesere. Jelenti azt is hogy tiz vederrel kevesebbet adnak mint Capornai Uramnak attak, en nem tudom ha a Conventiojában lötte az error, vagi csák az udvarbiro faskodik. Na(gysa)god azt is meltoztassek el igazitani.

(oda megiünk s megertven az dolgot eligazittiuk).

A' meli két száz forintot Na(gysá)god esztendőnként az Sofalvi Aknarul I(ste)nhez való kegiessegből a' Privatus Deakok taplaltatasara rendelt volt, éckedigh mint égi harmad fel esztendőtül fogva Koncz Boldisar iamborul kiszolgaltatta, jamborabbul mint az Széki mert a' semmit sem akar adni, hanem mivel az Tiszt valtozot nem akar azzal a' Generalis Commissioval megh elegedni, hanem specialist kivan. Na(gysá)god meltoztassek ke(gyel)mesen megh adni.

(az mi rola valamit.... meghadgiuk megadgiuk es eddig valot mivel okgk altal.... contentalva....)

Na(gysá)god(na)k akarom ezt is alazatossan jelenteni, hogy az Zent-martoni dologh megh csák ugyan azonban vagion, nem tudom a Na(gysá)god paranczolattjára ha ment volte az a Balogh György Na(gysá)god elejben vagy nem. Ezek utan Na(agysá)godat I(ste)nnek kivaltképpen valo kegielmes gondviselese ala ajanlom, mind az mi k(egyel)mes Asszoniunkkal ű Na(gysá)gával s-mind a Nagisagtok nagy reménsegünkre nevekedő szép f(i)aival es jambor hiveivel egietemben.

(mi aba ujab törven ülünk 26 fb. A(lbae) J(uliae) 1638.)

ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR